
МУЗЕЄЗНАВСТВО, ЗБЕРЕЖЕННЯ САКРАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК

Богдан Литвин,
молодший науковий співробітник
Львівського музею історії релігії

ОСОБЛИВОСТІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РЕСТАВРАЦІЇ ОРГАНА З КОСТЬОЛУ СВ. МАРТИНА

Окреслено особливості повторної реконструкції та реставрації органа XVII ст. Розкрито конструктивні та технічні деталі роботи унікального музичного інструмента.

Ключові слова: орган, віндлада, регістр, мандал.

З 1984 року Львівський музей історії релігії розпочав унікальний в нашій державі експеримент з повернення до життя старовинних органів. За цей час були відреставровані і знову зазвучали рідкісні органи з Закарпаття, з Підлісних Мукарів Хмельницької області, Збаража на Тернопільщині, Черкаського музучилища, Поморяк на Львівщині і львівського костелу св. Лазаря. В 1988 році до нашого музею було передано орган з колишнього костелу св. Мартина на вул. Жовківській. В 50-х роках XX ст. цей костел був переданий військовій частині і використовувався як склад, а у 80-х перейшов до Церкви ХВС, яка й віддала орган, а вірніше те, що від нього залишилося, до ЛМІРу. Під час Другої світової війни орган зазнав значних пошкоджень і перебував у плачевному стані, з усіх його труб залишилося лише 12 найбільших дерев'яних басів.

Після перевезення органа з костелу св. Мартина до приміщення колишнього костелу Божого Тіла ордену Домініканців за його відродження та реконструкцію для потреб концертного використання взявся відомий львівський органіст і єдиний в Україні органний майстер Віталій Миколайович Півнов, який успішно здійснив роботи з відновлення всіх раніше згаданих інструментів. Через два роки його зусиллями орган з костелу св. Мартина повернувся до життя і почав використовуватися для проведення концертів органної музики "Звуки вічності", які користувалися великою популярністю у львів'ян та гостей міста. Однак у 2003 році приміщення колишнього Домініканського собору було передане УГКЦ, тут відкрилася діюча церква св. Євхаристії, і в 2007 році концерти органної музики припинилися. У червні 2010 року після напо-

легливих прохань керівництва церкви св. Євхаристії Львівський музей історії релігії був змушений нагально забрати свій орган з приміщення церкви, де унікальний музичний інструмент знаходився протягом останніх двадцяти років. Орган був розібраний нашвидкуруч і в дуже стислі терміни перенесений до господарських приміщень музею. На жаль, через такий поспіх дерев'яні та металеві деталі органа були покладані у колишній кухні домініканського

монастиря впереміш, що спричинилося до деякого пошкодження делікатних олов'яно-свинцевих труб органа і значно продовжило час, необхідний для монтажу інструмента на новому місці (Іл. 1).

Новим місцем встановлення органа з костелу св. Мартина, вже третім у його житті, було вибрано виставковий зал ЛМІРу, де зараз також проводяться концерти органної та камерної музики з використанням електронного органа. Для чергового відродження унікального музичного інструмента кінця XVII ст. знову був запрошений маестро Віталій Півнов, який хоча і перебуває вже на заслуженому відпочинку, та не зміг відмовитися допомогти музею у вирішенні цієї непростой задачі. Помічником майстра став автор цих рядків як історик, що має музичну освіту, а також деякі навички володіння столярним інструментом.

Труднощі зі встановленням органа на новому місці виникли відразу, оскільки висота приміщення колишньої трапезної домініканського монастиря становить 4 м 90 см, а загальна висота інструмента разом з найвищими басовими трубами – 5 м 38 см. Ми ухвалили рішення вкоротити задні дерев'яні опори рами, до яких кріпиться педальна в'їдлада (від нім. "windladen" – "ящики для вітру") з басовими трубами, на 50 см, що дало змогу опустити ці труби на потрібну висоту і таким чином вписати висоту органа в параметри приміщення.

Дві задні вертикальні опори, як і решта рами органа, виготовлені з модрині перерізом 12,5 x 5 см і висотою 235 см. До них кріпилися дві горизонтальні рейки такого ж перерізу довжиною 63 см. Для зміцнення конструкції ці горизонтальні рейки, на яких лежить педальна в'їдлада з трубами загальною масою близько 300–350 кг, були укріплені скісними розпірками під кутом 45 градусів за системою "шип–паз" без застосування цвяхів чи шурупів (Іл. 2). Коли ми за допомогою звичайної пилки – ножівки відпиляли ці конструкції, що нагадують шибениці, трохи нижче скісних розпірок і обережно розібрали їх на частини, то виявилось, що права опора в місці з'єднання зі скісною розпіркою десь на 60 відсотків знищена шашелем і перебувала в аварійному стані – тобто невдовзі задня частина органа з педальною в'їдладою і басовими

трубами могла б завалитися. Тому на висоті 125 см у вертикальних опорах за допомогою молотка і стамески були зроблені нові пази для кріплення скісних розпірок. Обстеження деревини показало, що нижче місця нашого зрізу вона є майже без пошкоджень і тому майстер Півнов відкинув необхідність обробки дерев'яних частин органа будь-якими хімічними речовинами від шашеля, бо це може спричинити значне погіршення звучання інструмента – такі випадки вже мали місце.

Зокрема, після обробки “хімією” дерев'яні труби органа з костелу села Поморяни були безнадійно зіпсовані і їх довелося замінити. Тому ми відновили конструкції “шибениць” у попередньому вигляді на висоті 85 см і додатково укріпили кожну з них сосновими рейками з обох боків за допомогою клею ПВА і саморізів.

Вирішивши в такий спосіб проблему з висотою рами, можна було приступати до монтажу “шафи” – так називається дерев'яний корпус органа, в якому формується його звучання. Щити корпусу органа з костелу св. Мартина виготовлені з соснових дощок товщиною 3,5 см і соснових тафель товщиною 2 см. Вони закріплені до рами двома великими шурупами довжиною 15 см і діаметром 15 мм з квадратними голівками 2 x 2 см – такими ж шурупами закріплені між собою опори і поперечини самої рами. На торцях щити корпусу з'єднуються шурупами довжиною 8 см і діаметром 8 мм. Передній щит першого ярусу шафи має розмір 233 x 157 см, а бокові щити – 150 x 157 см. Проте пониження висоти задньої частини рами викликало появу нових труднощів при монтажі шафи. Нам довелося також на 50 см вкорочувати дерев'яний повітропровід, котрий подає повітря від вентилятора до педальної в'їдлади, а оскільки він має дуже складну криволінійну конструкцію, то зменшення довжини унеможливило закріплення повітропроводу в попередньому положенні. Тому ми були змушені змістити щити корпусу відносно рами на 5 см вправо, щоби розташувати повітропровід всередині шафи між рамою і щитом, а це призвело згодом до появи нових технічних складнощів.

Після завершення монтажу рами і щитів першого ярусу шафи на рамі розмістили в'їдлади – мануальну (з'єдану з ручною клавіатурою – “мануалом”) і педальну. На даний час мануальна в'їдлада в органі з костелу св. Мартина має конструкцію, що називається “кегель лада” (kegel-laden) і являє собою велику дерев'яну скриньку розміром 220 x 106 x 23 см. Всередині цієї скриньки є 8 каналів – канцелл, так як цей орган розрахований на 8 мануальних регістрів, а також відділення розміром 105 x 28 x 22 см, призначене для “кегель”, тобто клапанів, які регулюють подачу повітря до кан-

целл. Кожен канал реєстру накритий зверху дошкою розміром 220 x 11,5 x 4–7 см і прикручений 12 шурупами довжиною 7–9 см. Перші 6 дощок мають по 54 отвори діаметром від 5 до 30 мм для подачі повітря з каналу до труб, сьома дошка – 53 отвори, а восьма дошка, яка накриває реєстр “мікстура” (mixture) має 162 отвори і 1, з’єднаний через так званий “кондуїт” із сусіднім сьомим реєстром. Після закріплення мануальної віндлади на рамі всі ці 8 дощок були нами відкручені, щоби перевірити стан клапанів, котрі знаходяться внизу кожної канцели (Іл. 3). Всі канали ми ретельно прочистили за допомогою пилососа і виявили 2 пошкоджених клапани, які замінили на нові із запасів Віталія Півнова, після чого дошки знову прикрутили на місце.

Слід відмітити, що кегель лада була встановлена в органі з костелу св. Мартина, швидше за все, в XIX ст. і замінила собою первісну конструкцію віндлади, яка називалася “шлейф лада (schleifladen) і була виготовлена разом з самим органом в кінці XVII ст. Про це свідчать 8 отворів для перемикання реєстрів шлейф лади діаметром 3 см у щиті над пультом, котрі можна побачити над теперішньою віндладою всередині шафи (Іл. 4), зовні вони закриті дошкою розміром 76,5 x 15 см. Крім того, оскільки шлейф лада знаходилась в шафі органа вище і повітря подавалося до неї повітропроводом ззовні через отвір у

правому щиті другого ярусу, то майстри, котрі встановлювали пізніше кегель ладу, закрили цей отвір вставкою з соснової дошки розміром 23 x 6,5 см (Іл. 5). До речі, цілком можливо, що саме ці майстри написали свої імена на щиті біля вставки чорним олівцем каліграфічним

почерком: "Jan Pikulik" і "J... (далі пошкоджено) Niemczyk Polak". Поскільки у XVIII ст.. органи зі системою шлейф лада вже не виготовлялися, то ми з певністю можемо стверджувати, що орган з костелу св. Мартина був побудований не пізніше другої половини XVII ст.

Наступним етапом стало продовження монтажу шафи – другого ярусу щитів, рам третього ярусу і так званих "ша-

почок" – масивних дерев'яних карнизів, закритих зверху тонкими дошками для утворення замкнутого простору і формування відповідної акустики (Іл. 6). Після цього було вирішено не проводити внутрішніх робіт в органі, а в першу чергу зайнятися переднім фасадом інструмента та його "проспектом" – першим рядом труб, який має в нашому органі тільки декоративне значення, бо не використовувався для гри, мабуть, з того ж XIX ст. На нашу думку, орган повинен був якнайшвидше прикрасити собою виставковий зал, який постійно відвідують гості нашого музею, а вже потім зазвучати.

Як ми вже згадували, на час передачі органа з костела св. Мартина до ЛМІРу в ньому збереглося лише 12 дерев'яних труб. Тому в 1990 році Віталій Півнов виготовив з мідного листа 30 декоративних труб для проспекту а також декілька накладних решіток на труби в техніці пап'є-маше, покритих плівкою "під золото" в бароковому стилі. Ці вироби були використані нами для оздоблення переднього фасаду, але оскільки первісний проспект був розрахований будівничими органа на 47 труб, то ми дещо змінили їх розташування. І все-таки, нам бракувало ще 14 труб для заповнення двох крайніх секцій проспекту. Тоді маєстро Півнов запропонував виготовити необхідні фасадні труби з картону, як це було зроблено у 1980-х роках для органа в Талліні, і ми вже розпочали підготовку до цієї роботи. На наше щастя, деякі працівники музею пригадали, що в підвальних приміщеннях колишнього монастиря домініканців раніше бачили залишки якогось старого органа, в тому числі і металеві труби. І справді, в одному з підсобних приміщень музею ми виявили більше двох десятків металевих труб різної довжини і діаметра, які дуже вдало підійшли для заповнення пустих секцій проспекту. Правда, ці 14 труб були виконані зі сплаву олова і свинцю і пофарбовані "під срібло", а тому ми, закріпивши їх на місця попередниць, пофарбували всі труби проспекту в колір старої бронзи за допомогою аерозольної фарби.

Після завершення робіт з проспектом ми приступили до реставрації дерев'яної частини переднього фасаду. Спочатку були забиті дерев'яними вставками непотрібні тепер отвори, які були зроблені під час реконструкції в

1990 році. Потім фасад проолифіли і зашпаклювали всі тріщини шпаклівкою для дерева і, нарешті, пофарбували олійною емаллю. Кольори для фасаду органа вибрали такі, які б максимально переключалися з розписами стін приміщення колишньої трапезної – пісочний і шоколадний (Іл. 7).

Коли орган набув урочистого вигляду, розпочалися роботи

по заповненню його шафи необхідним обладнанням. В першу чергу було закріплено на своєму місці електромотор з вентилятором, який нагнітає повітря під тиском в 1 атм. до повітропроводу. Вартим уваги є те, що Віталій Миколайович придумав оригінальну систему кріплення мотора в органі – він не стоїть на підлозі, а підвішений на рамі за допомогою дошки з пружинами, а це значно зменшує вібрацію під час роботи вентилятора. Слід згадати, що саме цей мотор потрапив до ЛМІРу з органу костелу Марії Магдалини, де його замінили на новий після реконструкції в 1988 році, а списане обладнання передали нам. Музей відремонтував цей мотор 1936 року випуску і він, в свою чергу, замінив собою міх в органі з костелу св. Мартина, що використовувався для подачі повітря ще в 1940-х роках. Про це свідчить такий факт: на правому боковому фасаді цього органа, де колись була ручка для нагнітання повітря, ми виявили напис, вирізаний ножем хлопцями-калікантами (помічниками органіста) “RYSOWSKI EDWARD KRZYZOWSKI ADAM 1943”. До речі, з дерев'яної рами міха, який вже був непридатним до використання, маєстро Півнов у 1990 році виготовив подіум для лавки, на якій сидить органіст під час гри.

Після встановлення мотора до лівого бокового фасаду органа ми прикріпили пульт з ручною клавіатурою-мануалом і педальну клавіатуру. Мануал а органа з костелу св. Мартина розрахований на 4 з половиною октави – тобто 54 клавіші, а педальна клавіатура – на 36 клавіш (3 октави). В пульті даного інструмента є 11 ручок для вмикання і вимикання регістрів – 8 для мануальної віндлади і 3 для педальної. Таким чином, можна підраховувати загальне число труб, які використовуються під час гри на цьому органі, а саме: на мануальній віндладі є 7 регістрів по 54 труби кожен (378 штук) і одна трьохрядна мікстура (54 x 3 = 162 штуки) – разом 540 труб, плюс педальна віндлада – 3 регістри по 12 труб = 36 штук, загалом 576 труб. Якщо до цієї цифри додати ще 47 труб проспекту, згаданих вище, то в підсумку маємо, що орган з костелу св. Мартина був спроектований на звучання 623 труб, а будь-які інші цифри в Інтернеті чи в інших джеделах є невірними. Остаточне ж число труб, які будуть використовуватися для

гри на цьому інструменті, стане відоме тільки після повного завершення робіт з його реконструкції. Однак, для того, щоби труби могли зазвучати, спочатку потрібно було змонтувати трактуру (від нім. "trakt" – шлях, дорога) – механічну систему з'єднання клавіш з клапанами труб. Ця система складається з 54 дерев'яних стовпчиків і такої ж кількості абстракт (тоненьких дерев'яних планок), які проходять через так званий "гребінець" і закріплюються за допомогою металевих вушок до 54 поперечних рейок, кожна з яких відкриває відразу 8 клапанів (по одному на кожному з регістрів) (Іл. 8). Під час демонтажу трактури і її перенесення частина делікатних абстракт, виготовлених з тоненької соснової планочки товщиною 2 мм, поламалася і ми реставрували їх за допомогою накладок з такого ж матеріалу і клею ПВА. Та коли вся трактура була відновлена і закріплена на своїх

місцях, то виявилось, що її довжина чомусь завелика, а тому трактуру неможливо під'єднати до клавіш. Цілий день ми билися над розв'язанням цієї загадки, аж поки не згадали, що щити шафи у свій час були зміщені стосовно рами на 5 см, а тому абстракти стали виступати за межі клавіатури. Проблема була вирішена, коли ми закріпили над мануалом брусок перерізом 4 x 5 см і стовпчики нарешті могли з'єднатися з клавішами.

Завершивши роботи щодо монтажу трактури, ми приступили до системи подачі повітря до мануальної віндлади. Спочатку було встановлено перехідник від вентилятора до повітропроводу, виготовлений зі шкіри і дерев'яної рамки. Тоді ми подали повітря до дерев'яного повітропроводу, який працює ще з

XVII ст., і виявили, що він пропускає частину повітря через щілини. Було вирішено проклеїти всі торці цієї дерев'яної конструкції за допомогою газетного паперу – маестро Півнов розповів, що саме так зробили німецькі майстри під час реставрації органа в Черкасах у міжвоєнний період (тоді за браком паперу вони викорис-

тали для обклеювання повітропроводу старі бухгалтерські звіти). Після цього між повітропроводом і мануальною в'єндладою було закріплено 8 шкіряних мішечків, які подають повітря на клапани – кеглі, котрі відкривають чи закривають канали регістрів. Нарешті, після завершення всіх підготовчих робіт, можна було приступати до встановлення діючих труб на свої місця. На час написання цієї статті було змонтовано 4 мануальні регістри з восьми (Іл. 9), а завершення реставрації та реконструкції органа з костелу св. Мартина планується до Міжнародного дня музеїв.

Наталія Степаненко,

старший науковий співробітник
Дніпропетровського національного
історичного музею ім. Д. І. Яворницького

ОКЛАДНІ ІКОНИ З ФОНДУ ДОРОГОЦІННИХ МЕТАЛІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМ. Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО

Досліджуються пам'ятки, що зберігаються в музейних зібраннях. Автор вводить до наукового обігу предмети кінця XVII – початку XX ст. із фонду дорогоцінних металів Дніпропетровського історичного музею, описує їхні художні особливості, а також звертається до питання про спадкові родинні ікони.